

Bluzger, Taler, Grossi.

Istorgia grischuna da la munaida e dals daners

Tge munaida sclingiva en las bursas dals Grischuns? Tge pudevan ins cumprar cun quai? Tgi batteva questa munaida? Co vegniva ella producida?

L'exposiziun speziala mussa l'istorgia cumplexa da la munaida e dals daners en il Grischun. Numerusas munaidas dal Grischun e numerus buls en relief or da la collecziun dal museum retic sco er funtaunas en scrit illustreschan l'activitad dals 10 battiders da munaida. Er la munaidaria da Cuira che n'è strusch vegnida perscrutada enfin ussa tradescha sias secretezzas. Ina gronda quantidad da chats mussa tge munaidas che sa chattavan en ils scrigns ed en las bursas da la populaziun grischuna. Ultra da quai s'occupa l'exposiziun da la circulaziun dals daners, dals decrets e da las refurmas da la munaida sco er dals pretschs e dals salaris e natiralmain er dals cumplots dubius areguard munaida nauscha e faussa.

Battend cun agen maun in rap da Cuira sa cumplettescha l'invista en quest toc fascinant da l'istorgia dal mintgadi per las visitadras e per ils visitaders.

Sala 1:

Ils battamunaidas grischuns e lur munaida

Il territori da las anteriuras Trais Lias è caracterisà d'ina istorgia numismatica unica en Svizra. Las diesch differentas instanzas da batter munaida che pratitgavan lur dretg en quest sistem statal federalistic han procurà per bleras variaziuns da munaida.

A Cuira han ins cumenzà a batter munaida gia dal temp carolingic, sut il domini da Carl il Grond (768 fin 814). Pli tard è cumparids ils denars d'argient cun il num da la citad e cun il num da l'imperatur Ludivic il Pietus (814 fin 840) e cun quel dad Otto I. (936 fin 973).

L'onn 958 ha l'imperatur Otto I. conferì a l'uestg da Cuira, Hartbert I., il dretg da batter munaida. In tal privilegi sa basava adina sin in'autorisaziun da l'imperatur resp. dal retg u dal papa. Per ils uestgs è el stà ina funtauna d'entradas lucrativa fin che la munaidaria ha serrà sias portas l'onn 1767.

L'onn 1529 è i a fin il monopol da batter munaida da l'uestgieu da Cuira. La citad da Cuira ha conquistà il dretg da batter munaida malgrà las protestas da l'uestg. La Lia da la Chadè ch'è vegnida fundada l'onn 1367 ha survegnì l'onn 1560 quest dretg ch'è vegni limità e l'ha exercità durant diesch onns.

Ultra da questas instanzas han ils baruns da Haldenstein fatg valair regularmain lur regal da batter munaida dapi il cumenzament dal 17avel tschientaner. L'abazia da Mustér, il Signuradi da Rehenau ed ils Trivulzios en la Val Mesauc han battì munaida mo durant in curt temp. En emprima lingia n'avevan questas instanzas betg il giavisch da procurar per agens daners a favur da l'economia locala, mabain in pensar da profit. In'exceptiun è stà il prinzi von Dietrichstein da Tarasp che ha laschè producir munaida da parada or dad aur e d'argient per motivs da reputaziun.

La fin dal 18avel tschientaner èn ils custs da producziun daventads uschè auts che las munaidarias èn vegnidas sfurzadas da chalar plaun a plaun cun lur activitad.

Cun la fundaziun da la Republica helvetica l'onn 1798 han tut las instanzas da batter munaida grischunas pers lur suveranità. L'onn 1803 è il dretg da batter munaida passà la finala al chantun Grischun. Quel l'ha exequì durant ils onns 1807 fin 1842.

Sala 2:

Auts signurs, maisters battamunaidas, pitschens engianaders

«Senza dubi è l'invenziun dals daners pli veglia che quella dals daners fauss, ma forse mo per in pèr paucas minutas». Er sche questa decleraziun para d'esser levamain exagerada, constatti tuttina che meds da pajament da tutta spezia èn vegnids falsifitgads u sfalsifitgads pli baud.

Il pais ed il cuntegn dal metal prezius da la munaida vegniva fixà en urdens monetars. En temps, nua che la valur dal metal prezius definiva la capacità da cumpra d'in rap, eri attractiv da producir munaida d'aur e d'argient da mendra qualitad e da la metter en circulaziun cun profit.

En il Stadi liber da las Trais Lias na mancava mai nauscha munaida u schizunt munaida faussa. La derasaziun da quests raps è vegnida favurizada dal commerzi da transit. Nus savain ch'igl è vegnì falsifitgà munaida en noss pajais almain dapi il temp medieval. Cumprovads èn intgins delicts, per ils quals èn vegnids chastids pitschens falsifitgaders da munaida ed engianaders.

Da las funtaunas resulti dentant ch'ils falsifitgaders ils pli gronds eran ils battamunaidas grischuns sezs, en spezial tscherts baruns dals Signuradis da Haldenstein e da Mesauc. Per regl da profit han els abusà lur dretg da batter munaida cun laschar batter daners da mendra qualitad u schizunt falsificaziuns. Per metter en circulaziun grondas quantitads da lur munaida da mendra qualitad en ils territoris vischins èn vegnidas constituidas relaziuns cumplexivas. Da questas relaziuns faschevan part cunzunt commerziants ed agents, probablmain dentant er politichers da gronda influenza e bancas.

En tut quests cas vegnivan schanegiads per il pli conscientamain ils circuls nobels ch'eran implitgads en scandals da daners fauss u che producivan senza scrupels nauscha munaida. Il motiv per quest schanetg era quel ch'ins vuleva evitar in scandal politic. Uschia sa drizzavan la procedura ed ils chastis rigurus quasi exclusivamain cunter ils pitschens falsifitgaders da munaida. Magari vegnivan chastids ils mastergnants e lur cumplizis che producivan u mettevan en circulaziun la munaida faussa.

Sala 3:

Munaidaria da Cuira

Bler n'è betg enconuschent davart il cumenzament da la munaidaria durant il temp medieval, perquai ch'i na dat strusch funtaunas. Quai sa mida a partir dal 16avel tschientaner: Ils circa 2000 documents d'archiv ch'ins ha studegià enfin ussa, principalmain quints da munaidas, inventaris e contracts, dattan bleras novas enconuschentschas davart il batter munaida a Cuira. En spezial l'istorgia e l'organisaziun dal mulin da munaida po vegnir persequitada quasi senza interrupziun fin a la sistida da l'activitad da batter munaida, l'onn 1767. En quest mulin è vegnida producida durant circa 200 onns pressapauc tut la munaida da l'uvestg e da la citad.

Ils lavurants da la munaidaria vegnivan engaschads e salarisads periodicamain da l'uvestgieu, da la citad u d'omadus ensemen. Ils nums dals maisters battamunaidas ch'eran ils schefs da la munaidaria èn tradids quasi cumplettaimain en las funtaunas. Tranter els giogan ina rolla speziala durant bunamain 100 onns ils represchentants da la famiglia Wägerich. Ultra da quai menziunan las funtaunas guardians, entagliaders da buls e famegls battamunaidas.

Per raziunalisar e per meglierar la producziun ha la munaidaria da Cuira introduci permanentamain novas metodas da batter. Gia vers la fin dal 16avel tschientaner ha ella cumenzà a substituir il batter munaida a martè cun metodas mecanicas. La munaidaria da Cuira è pia stada ina da las emprimas munaidarias da l'Europa che ha produci munaida cun agid da la tecnica complexa a zulla da batter.

L'activitad da batter munaida pudeva variar fermamain entaifer paucs onns. La producziun è stada la pli intensiva durant il 18avel tschientaner. Da 1730 fin 1767 ha la quantidad da munaida battida importà circa 60 milliuns tocs. Per quest temp po Cuira vegnir designà sco pussanza gronda sin il champ da batter munaida.

Durant ils onns 1764 fin 1767 sa lascha observar in cler augment dals custs da producziun. Malgrà l'activitad da batter intensiva na rendeva la munaidaria betg avunda. Quai è bain stà il motiv, pertge ch'il manaschi ha la finala serrà sias portas. Er tractativas cun eventuels fittadins oriunds da l'Italia han fatg naufragi l'onn 1788.

Sala 4:

Circulaziun, valitaziun, valor dals daners

Dapi l'antica han ils daners substituì plaun a plaun il commerzi da barat predominant. Il nov med da pajament purscheva pussaivladads pli vastas che las furmas tradiziunalas da commerzi. Grazia a numerus chats archeologics po la circulaziun da la munaida en il territori dal Grischun actual vegnir skizzada bain. Ils chats illustreschan la rolla centrala dals daners en l'economia. Tuttina han existi en ils territoris rurals dal Grischun per part anc fin mez dal 20avel tschientaner furmas da commerzi fitg originalas. Victualias producidas sez, muvel, dentant er auters bains n'èn savens betg vegnids pajads en daner blut sin ils martgads, mabain barattads in cun l'auter.

Per stgaffir in sistem monetar stabil e qualifitgà ha l'autorità da las Trais Lias empruvà da survegliar ils battamunaidas indigens. Il pais e la finezza da las spezias da la munaida circulanta sco er las relaziuns da lur valurs ina cun l'otra èn vegnids fixads uffizialmain. En mandats monetars communitgava l'autorità a la populaziun il curs da la munaida estra. Las nauschas spezias da munaida vegnivan "discreditadas". Malgrà questas stentas è la circulaziun locala dals daners sa sviluppada tut auter che en moda ordinada. Resultà è in sistem monetar – en terms dad ozendi – complex e strusch chapavel che aveva differents systems da calculaziun.

Las emprimas emprovas invanas da stgaffir ina valuta unitara èn vegnidas fatgas durant la Republica helvetica (1798 fin 1803). Ins ha stuì spetgar anc fin l'onn 1848, fin ch'il dretg da batter munaida è passà definitivamain a la confederaziun. Cun l'introducziun dal franc svizzer, l'onn 1850, han ins pudì metter ina fin a la confusiun monetara.

Intgins exempels da l'istorgia sociala ed economica dattan ina invista da las relaziuns da quella giada. Er en il Grischun èn ils pretschs ed ils salaris sa midads considerablmain en il decurs dals onns. En egl dat per exempel la crudada dals pretschs dals products e da las victualias pervia da la naschientscha da l'industria durant il 19avel tschientaner.